

УДК 94(477.42) "1922"

Юрій Малихін
(м. Житомир)**УЧАСТЬ ПОВСТАНСЬКИХ ЗАГОНІВ СОЛОМИНСЬКОГО
ТА СОКОЛОВСЬКОЇ В "ЛЮБАРСЬКІЙ ТРАГЕДІЇ" У СВІТЛІ
ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ І СПОГАДАХ ОЧЕВИДЦІВ**

*У дослідженні проаналізовано версії причетності до "Любарської трагедії"
повстанських загонів Соломинського та Марусі (Олександр) Соколовської.*

Ключові слова: *"Любарська трагедія", повстанський рух, Другий зимовий похід,
Полонський повіт, Радомишльський повіт.*

Багатогранність повстанського руху 1918–1922 рр. досить часто призводить до виникнення нових гіпотез та трактувань тих чи інших подій цього часу. Не стала винятком і подія 4 січня 1922 р., яка увійшла в радянську історіографію як "Любарська трагедія". Названа тема вже неодноразово обговорювалась, але з розвитком української історичної науки з'явилися нові твердження та факти, які вимагають дещо по-іншому розглянути цю подію.

За радянських часів безпосередня причетність до "Любарської трагедії" віддавалася "банді" Соломинського, про що йшлося в "Історії міст і сіл УРСР. Житомирська область" [1], краєзнавчих розвідках Сергія Липка [2; 3] та інших дослідженнях. Свого часу ми також підтримали це твердження в статті "Військово-політичне протистояння на території Любарщини в 1919–1921 рр." [4]. Таку ж думку висловлював Д. Красносілецький [5]. Продовжуючи дослідження повстанських рухів на теренах Волині, у приватному архіві Святослава Васильчука ми віднайшли свідчення, що до події 4 січня 1921 р. у Любарі може бути причетний повстанський загін під керівництвом Марусі Соколовської [6]. Для аналізу цієї версії було використано низку статей, які безпосередньо або опосередковано характеризують діяльність отаманів родини Соколовських [7; 8; 9; 10; 11] та історичний нарис Костянтина Завальнюка й Тетяни Стецюк "Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша "Маруся")" (Вінниця, 2010) [12].

Мета статті – проаналізувати версії причетності до подій початку січня 1922 р. ватажків повстанських угруповань Соломинського та Марусі Соколовської.

18 березня 1921 р. у Ризі було підписано мирний договір, що закінчував радянсько-польську війну, на яку велику ставку робив Симон Петлюра. Згідно з договором Польща визнала Українську Радянську Республіку. Правобережна Україна поділилася на Холмщину, Підляшшя, Західне Полісся, які відходили до Польщі, та Східну Волинь, що відходила до Радянської Росії. Але, незважаючи на підписання Ризького договору, відносини між двома державами залишалися складними. Ю. Пілсудський не перешкодив С. Петлюрі продовжувати боротьбу з більшовиками методом партизанських рейдів на Правобережжя.

Можливо, наслідком одного з таких рейдів і була "Любарська трагедія".

4 січня 1922 р. до Любара, що входив тоді до Полонського повіту Волинської губернії, прибула кавалерійська військова частина, як вважали місцеві жителі, червоноармійців для боротьби з повстанськими загонами, які на той час активно діяли в Старокостянтинівському та Полонському повітах.

Як виявилось згодом, ця частина ніякого стосунку до військ Червоної армії не має, хоча одяг військових говорив про протилежне. Загін, найімовірніше, більш за все, був повстанським. Ним було знищено 18 комсомольців, а загалом 4 січня 1922 р. від повстанських багнетів загинуло 22 представники радянської влади (принаймні така кількість зазначена на меморіальній плиті біля пам'ятника, що розташований у центрі Любара).

Дискусійним досі залишаються питання: звідки взявся повстанський загін, чії погляди поділяв, хто ним керував?

Видання радянських часів запевняють, що це були "петлюрівські недобитки" під керівництвом Соломинського або "буржуазно-націоналістичні банди", що в своїй суті є тотожними твердженнями. У деяких виданнях згадано прізвище Соломинського, але не вказано на належності його повстанського загону ні до одного з тогочасних угруповань.

Хто такий Соломинський і чию ідеологію сповідував?

Є версія, що він опинився на території Південної Волині після Другого Зимового походу. Якщо Соломинський брав участь у цій акції, то знаходився або у Волинській, або в Подільській групі, що виходили з Польщі та яким удалося затриматися на волинській території.

Любарський краєзнавець П. Бондарчук зазначає, що Соломинський був родом із села Авратин Любарського району [4, с. 56]. На основі цього виникає інша версія. Подільська група під командуванням підполковника Палія-Сидорянського (Палія) проходила через Любарщину [13]. Найімовірніше, що Соломинський приєднався до Зимового походу, коли ця група прямувала на Житомир через любарські ліси, час від часу знищуючи більшовицькі військові застави. Саме під час одного з боїв у районі села Стетківці було поранено командира Подільської групи Палія [14, с. 86]. Це змусило загін на деякий час зупинитися. Можливо, саме тоді з Авратина до Стетківцеь, відстань між якими близько 8 км, приходить Соломинський.

Є свідчення, що Соломинський принаймні наприкінці літа 1921 р. перебував на території сучасної Любарщини. Адже 21 серпня цього року його загін у складі 8 осіб здійснив напад на с. Коростки Новочорторийської волості Полонського повіту, де було вбито уповноваженого службовця зі збирання продподатку та поранено партійного працівника. Після цього повстанці зникли в любарському напрямку.

23 серпня загін Соломинського у складі 10 вершників та 20 піхотинців знову здійснив напад на с. Коростки, де було вбито двох і поранено трьох збирачів продподатку. Після цього повстанці попрямували в Баранівську волость Житомирського повіту [5, с. 218].

Можливо, саме про цей загін у своєму донесенні за вересень 1921 р. згадувала полонська повітова міліція: "Из 20 верстов от м. Чуднова, в районе Житомирского уезда, появилась вооруженная банда численностью около 60 чел., главарь не известен. Для охраны от налета совместно с расположенными воинскими частями были выставлены заставы; в разных местах проявляется бандитизм с незначительным количеством людей, банды ликвидируются без ущерба и усилий" [15, с. 20].

У статті "Військово-політичне протистояння на території Любарщини в 1919–1921 рр." ми помилково вважали, що принаймні після Другого Зимового походу Соломинський утратив усілякі зв'язки з ідеологією С. Петлюри [4, с. 56], але сьогодні варто погодитись із твердженням Д. П. Красносілецького, що, коли Соломинського було вбито, його послідовник Хомчук уже мав свій прапор і письмове розпорядження С. Петлюри [5, с. 218], тобто були вони в повстанців і раніше.

Загадковою є подальша доля загону Соломинського. Звертаючись до художньої літератури, ми натрапляємо на версію, що 4 січня 1922 р. після розправи над комсомольцями Любара Соломинський зі своїми людьми намагався перейти радянсько-польський кордон і в перестрілці був убитий прикордонниками [16, с. 128]. Але, на нашу думку, це є художнім домислом, адже, як зазначають деякі дослідники, хоч до 1922 р. розмах повстанських рухів в Україні набагато зменшився, та на Волині вони подекуди ще давали про себе знати і в 1922 р., зокрема в Полонському повіті, де з'явилися і діяли загони Соломинського та Богомола [17, с. 124]. П. Бондарчук вважає, що повстанці Соломинського діяли ще й у липні 1922 р. Саме тоді вони вбили голову Чорторійського Волвиконкому Пастухова Семена Васильовича [4, с. 56-57].

Д. Красносілецький, використовуючи низку архівних документів, свідчить, що після "Любарської трагедії" повстанці попрямували в містечко Романів Житомирського повіту. 8 січня об'єднаний загін Соломинського і Богомола був наздогнаний кіннотою Червоної армії. У ході сутички ватажки були поранені. 18 січня 1922 р. під час чергової атаки червоноармійців у районі с. Нічпали Новоград-Волинського повіту Богомола було вбито. 26 січня 1922 р. 20 повстанців Соломинського зайняли хутір Зайцево, що неподалік від м. Любара, а 24 лютого – с. Сибірка, що біля м. Полонне.

20 березня 1922 р. загін Соломинського у складі 2 вершників та 18 піших бійців з'явився біля с. Стовпи Новоград-Волинського повіту й попрямував у с. Зарічне. Саме цього числа за невідомих обставин Соломинського було вбито, а керівництво загonom тимчасово перейняв Хомчук. Згодом керівництво загону Хомчука перейшло до Соколовського, помічником якого став Хомчук. Загін здійснив чимало нападів на службовців зі збирання продподатку. У 1922 р. загін Соколовського об'єднався із загonom Прейзнера, чисельність якого складала 20 осіб. Останній займався переважно єврейськими погромами [5, с. 218-219].

Загалом після поразки Другого Зимового походу у Волинській губернії діяло близько десятка відносно великих повстанських загонів, через що виникають припущення, які покладають відповідальність за Любарську трагедію на інших ватажків повстанського руху.

Зокрема, впливають свідчення Тарасюк Марії Мусіївни (1898-1973), яка проживала у с. Стрижівка Любарського району, про те, що до "Любарської трагедії" причетна отаманша Маруся (Олександра) Соколовська [6].

Розглянемо й цю версію.

Олександра Тимофіївна Соколовська народилася в селі Горбулів Радомишльського повіту Київської губернії (нині Черняхівський район Житомирської області) у родині першого псаломника Свято-Миколаївської церкви Тимофія Кириловича Соколовського та його дружини Євдокії Данилівни (у дівоцтві – Квасніцька) 1 грудня 1902 р. (за старим стилем), вона була восьмою та найменшою дитиною в сім'ї [12, с. 8-9].

Після вбивств братів Олександри Олекси, Дмитра та Василя, які один за одним керували повстанським рухом на Радомишльщині, вона наприкінці серпня 1919 року переймає родинну естафету й очолює повстанський загін із 300 шабель та 700 багнетів [8, с. 35].

Як твердить легенда, виконавши древній язичницький ритуал на Дівич-горі, що під Горбулевым, Олександра прийняла інше ім'я – Маруся – й стала отаманом [12, с. 36].

Для повстанського руху кордонів, що розмежовували губернії, тим паче повіти, не існувало, а оскільки Радомишльський повіт межував із Житомирським, то повстанська діяльність родини Соколовських була дуже добре представлена й на теренах тогочасної Волині (і не тільки Східної).

Як зазначають К. В. Завальнюк та Т. В. Стецюк, "народне повстання, очолюване Соколовськими, невдовзі охопило майже все Полісся" [12, с. 19].

Краєзнавець П. Лісовий наводить свої докази. Зокрема, у повідомленні інформаційно-інструкторського підвідділу губвиконкому на 1 липня 1919 р. йдеться: "С северной части Житомирского уезда сведений не поступало, вследствие выступления местного кулачества, организовавшегося в банду под начальством Соколовского и Колесниченко. Банды грабят и громят. Приняты меры к ликвидации выступления, для чего образован в Житомире военно-революционный штаб". У повідомленні бюро преси України від 2 липня 1919 р. зазначено, причому поспішно: "Оперировавшие в Житомирском уезде банды Соколовского, Колесниченко ликвидируются" [10, с. 88].

У звіті для ЦК за 4 липня 1919 р. читаємо: "Вокруг Житомира оперируют банды Соколовского, мешающие проведению мобилизации и снабжению продовольствием. Для борьбы с ним образован Губернский воен. ревком в составе: Гилинского, Щаденко и Щорса" [18, арк. 171].

І підсумком усього наведеного може бути інформація в газеті "Трудова громада" за 21 серпня 1919 р.: "Повстанські загони Соколовського, як вихрі, перекидалися від м. Бишова на Київщині до Новоград-Волинського на Заході, на півночі од с. Кухарів до Корнина на південь. Бойовий район розлягався на 150 верст у довжину і на 75 верст щодо ширини" [19].

Дійсно, географія дій отаманів Соколовських була надзвичайно широкою. Не відходила від таких тактичних дій і Маруся. Зокрема, аби налагодити контакти з частинами УГА, вона вирушає до Житомира, про що зазначено в газеті "Громадянин": "...От з великою трудністю, пішки, вона приходе до м. Житомиру, з'являється до команди 2 Галицького корпусу, щоб власними очима побачити працю військового мозку.

Заходить Маруся до оперативного штабу, бачить пильну, напружену працю старших і переконується в тому, що справа визволення рідного краю знаходиться в певних руках...

І тепер Маруся спокійно повертається до дому, щоб завзято і негайно заатакувати зі своїм відділом хижакські юрби більшовиків" [20].

Очевидно, що тоді Маруся Соколовська зустрілася із сотником УГА Василем Бачинським, частина якого стояла в с. Вересах коло Житомира. Роман Коваль так описує цю зустріч: "Перше, на що звернув увагу сотник, так це на "гострий погляд" Марусі, її "сміливий вояцький зір". І кріс через плече. Маруся хотіла приєднатися до галичан і йти разом із ними визволяти столицю" [21, с. 361].

Загін Марусі почав співпрацювати з командуванням Галицького корпусу й був розбитий полком угорців, що входив до складу 58-ї дивізії червоних [8, с. 36].

У середині вересня галицькі війська були змушені залишити Житомир. 19 вересня покинули Новоград-Волинський січові стрільці, які зазнали великих утрат. І дивізія УСС, відступаючи з боями, 22 вересня вирушила до Полонного, II дивізія – до Шепетівки [22, с. 152].

Марія Корнійчук також стверджує, що загони Марусі бували на територіях сучасного Черняхівського та Житомирського районів. Вона згадує, що її сестру посватав Афанасій. "Він став калікою через оту банду, Маруська така була. Маруська тут ганяла з солдатами. Черняхівський район, Житомир, Дениші – вона тут ганяла. А він сидів на дорозі і грав – маленький. А вона їхала на конях. Вона за кимсь гналася чи за нею хтось гнався, в общем, вона свірепствувала. І ця Маруська по ньому проїхала і свернула йому шию. Він так був нормальний, тільки голова була крива – колісо по шийі от так проїхало. І моя сестра пішла до них жить – їй не було куди діваться. Він був сином Уліти, а ця бабушка Уліта... всігдa кляла ету Маруську" [23, с. 22].

Використовуючи архівні джерела, деякі дослідники стверджують, що збереглися також звістки про повстанську діяльність Марусі Соколовської і на Поділлі. Так, восени 1919 р. в с. Сміла нинішнього Хмельницького району Вінницької області повстанцями було захоплено 12-13 червоноармійців, яких стратили на полі за селом Петриківці. Того ж року в селі Ободівка сучасного Тростянецького району повстанцями було зарубано шаблями голову місцевого комнезаму Олександра Копачинського [12, с. 42].

Але те, що війська Соколовських притримувались ідеї широкого театру дій, ще не стверджує, що Маруся була причетна до подій 4 січня 1922 р. у містечку Любар. До того ж, за усталеною версією, на той момент її вже не було в живих. Звичайно, дискусії щодо часу її смерті точаться й дотепер. Найімовірніше, що отаманша загинула від руки зрадника, свого ж ад'ютанта Найдя 6 листопада 1919 р. Про це ми можемо судити зі свідчень повстанця-письменника Кліма Поліщука [12, с. 46-47].

Клим Лаврінович Поліщук народився 25 листопада 1891 р. у містечку Краснопіл Житомирського повіту Волинської губернії (нині село у складі Чуднівського району Житомирської області) у сім'ї дяка. Саме він був першим автором, який створив ліричний портрет отаманші Марусі (розповідь про неї вміщено в збірці "Червоне марево"). Крім того, це розповідь людини, яка добре знала Соколовську та її повстанців, що підтверджено багатьма деталями оповіді [7, с. 34].

Водночас, генерал-поручник Армії УНР Олександр Вишнівський також підтверджував факт зради Марусі Соколовської "своїми". Унаслідок цієї зради її було захоплено зненацька більшовицьким загonom із боротьби з "бандитизмом" та розстріляно біля Житомира разом із нареченим – Оверком Куравським. Однак, як стверджують К. Завальнюк та Т. Стецюк, Оверко Куравський загинув пізніше – навесні 1925 р. [12, с. 47].

Подано інформацію про загибель Марусі Соколовської в "Енциклопедії українознавства". Зокрема, у ній зазначено, що у вересні 1919 р. загін Марусі був розбитий та інтернований полком угорців (у складі 58 радянської дивізії), які "важко поранену Соколовську замучили до смерті" [24, с. 2943].

Незважаючи на беззаперечні факти, дехто з дослідників повстанської діяльності Марусі Соколовської обережно припускає, що вона лишилася живою. Адже є згадки про перебування загону "Марусі" на початку листопада 1920 р. на території Козятинщини, згодом на Поділлі – район Тиврівщини [8, с. 36]. Зокрема, 14 листопада 1920 року її повстанці здійснили блискавичний напад на містечко Вахнівку Бердичівського повіту (нині – село у складі Липовецького району Вінницької області), де в цей час стояв продзагін 24-ї Залізної дивізії червоних, який "нещадно грабував селян". Існує навіть згадка, що Маруся загинула під Вахнівкою [12, с. 54].

А згодом в оперативному зведенні більшовиків, яке датовано 29 грудня 1920 р., фіксуємо: "В Брацлавському повіті сталося з'єднання 4-х банд в одну під командою Артема (Артем Онищук – повстанський отаман, уродженець с. Соколинці нинішнього Тиврівського району Вінницької області) і Марусі. Банда направилась у бік Гайсина, де розташувалась у старих окопах у лісі за 10 верст біля Гайсина" [12, с. 54-55]. Як зазначає краєзнавець П. Лісовий, "існують документи про її повстанську працю на Переяславщині весною 1921 року" [10, с. 93].

В. Савченко в книзі "Атамани казачього войска" стверджує, що "в апреле 1920 года Маруся объявляется в повстанческом отряде своего жениха – атамана Куровского. Этот атаман ведёт бои с частями Первой конной армии красных на юге Киевщины, сотрудничает с польской армией, которая в мае – июне 1920 года удерживала часть Киевщины. С ноября отряд Маруси снова действует самостоятельно, громя продотряды и мелкие советские гарнизоны в районе

Подоліи" [25, с. 196]. І ще: "Во второй половине 1920-го года был создан Объединенный Всеукраинский повстанческий комитет, который признал Петлюру главой национального движения. В этот комитет входили атаманы Заболотный, Вольнец, Орёл..... Струк, Мария Соколовская, Мордалевич..." [25, с. 168-169].

Нещодавно свою версію щодо подальшої долі Марусі Соколовської висунув Роман Коваль: "Рідні стверджували, що Марусю не вбили, а вона із сотнею козаків гайнула за Дунай, а потім виїхала до Канади..."

Можливо, якийсь час Маруся жила в таборах інтернованих – у Румунії або Польщі. Напевно, поруч був і Оверко Куравський. А в Канаду Маруся якщо й виїхала, то, напевно, коли розформувалися табори, може, 1924 року. Оверка Куравського ж червоні вбили під час чергового таємного повернення в Україну навесні 1925 року" [21, с. 364].

До того ж один із повстанців загону Марусі Михайло Васильович Шевчук на допиті свідчив: "Банда Марусі втекла в Румунію, я там у Румунії пробув більше трьох із половиною років, там був до 1923 р." [12, с. 41].

У деяких джерелах стверджується, що Соколовська в 1921 р. повертається з Румунії в Україну [8, с. 36].

Частковим підтвердженням версії, що отаманша не загинула, а перебувала в еміграції, може послужити та цікавість, яку у 60-х – 80-х роках минулого століття виявляли до фотографій та листів Марусі "компетентні органи".

І все ж сьогодні жодних свідчень чи звісток про перебування Марусі Соколовської за кордоном не вдалося виявити. І тому потрібно погодитись із Р. Ковалем: "Багатоманітність версій про загибель Марусі Соколовської, які суперечать одна одній, та відсутність достеменних даних про її смерть підкреслюють її легендарність..." [21, с. 363].

Можливо, саме легендарність такої постаті й породила те, що історія визвольних змагань українського народу 1919–1920-х років знає декілька отаманів із таким іменем.

Отже, вісті про діяльність загону "Марусі" продовжують надходити й після листопада 1919 р. Клим Поліщук у своїх творах зазначав, що після загибелі Марусі Соколовської отаманом загону було обрано її колишнього помічника Шабатурку, гарного військового та порядну, чесну людину. Іншу бунтівну частину повстанців очолив ад'ютант-зрадник Найда. Можливо, їхні загони й асоціювались з ім'ям попереднього ватажка.

В. Савченко, суперечачи собі щодо смерті Марусі, наводить інші факти "Після гибелі "атаманши Маруси" в кінці 1919-го Пётр Филоненко присєднав її розбитий отряд. В апрелі 1921 года Филоненко под кличкой "атаман Стах" стал главой Волынского повстанкома в Новограде-Волынском. В сентябрі 1921-го года группа Нельговского вместе с отрядом Филоненко перешла советско-польскую границу и начала партизанские действия у Звягеля" [25, с. 197].

Як варіант існує ще одна думка вчених та краєзнавців, де зазначено, що на основі Марусиного загону створюється кінний повстанський загін, який у липні 1920 р. успішно паралізував роботу органів радянської влади. "Очоловав повстанців молодий, але досить відомий, авторитетний і впливовий Ю. Мордалевич. Після трагічної загибелі Соколовського Ю. Мордалевич у радянської влади став ворогом номер один" [9, с. 79].

Подібні свідчення знаходимо в Геннадія Цвіка: "Юліан приєднується до повстанського руху, який очолював отаман Д. Соколовський. Створює загін імені Івана Мазепи, потім був у Кам'янці. У жовтні 1919 року повертається в Радомисльський повіт з мандатом від Центрального українського повстанського

військового міністра, щоб очолити повстанський рух у повіті після трагічної загибелі Д. Соколовського" [11, с. 82].

Аналізуючи версії щодо продовження повстанських дій Марусею Соколовською після листопада 1919 р., варто зазначити, що вони здаються не зовсім логічними. Конкретних фактів для їхнього підтвердження допоки що не виявлено. Тому найбільш прийнятною є версія, яка базується на творах К. Поліщука про загибель Марусі. Після цього, як вважають автори книги "Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша "Маруся")", загін, яким вона керувала, в офіційних радянських документах називається саме її іменем [12, с. 51], що підтверджує наші припущення.

Таким чином, версія щодо безпосередньої причетності Марусі Соколовської до подій 4 січня 1922 р. у Любарі, яка базується на спогадах Тарасюк Марії Мусіївни, є дещо суперечливою, принаймні менш імовірною аніж повстанського загону Соломинського. Адже, як уже зазначено, постать отаманши Марусі була овіяна легендами, про неї багато чули, її боялись і поважали. До того ж, під час національно-визвольних змагань українського народу 1919–1920 рр. отаманів із таким ім'ям було декілька, що й спричинило виникнення збірного легендарного образу жінки-повстанця.

Список використаних джерел та літератури

1. *Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. / [голова головної редкол. П. Т. Тронько]. – К.: Ін-т історії Академії наук УРСР, 1968 – Т.: Житомирська область. – 1973. – 726 с.*
2. *Липко С. До останнього подиху / С. Липко // Радянська Житомирщина. – 1965. – 26 грудня.*
3. *Липко С. Місто на Случі / С. Липко // Червоний прапор. – 1963. – 17 грудня.*
4. *Малихін Ю. В. Військово-політичне протистояння на території Любарщини в 1919–1921 рр. / Ю. В. Малихін // Шляхами творення української державності: за матеріалами регіональної науково-практичної конференції "Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917–1921 роках (до 85-річчя Другого Зимового походу)". – Житомир: ПП Євенок О. О., 2006. – С. 49–59.*
5. *Красносілецький Д. П. Антибільшовицький рух отаманських загонів Новоград-Волинщини в першій половині 1920-х років / Д. П. Красносілецький // Звягель – Новоград-Волинський: від сивої давнини до сьогодення: Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 750-річчю від першої літописної згадки про місто (3–6 липня 2007 року, м. Новоград-Волинський). Т.1. – Житомир: М. Косенко, 2007. – С. 215–221.*
6. *З особистого архіву С. К. Васильчука.*
7. *Завальнюк К. В. Співець повстанського руху Клим Поліщук (1891–1937) / К. В. Завальнюк // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність: Матеріали Міжнародної науково-краєзнавчої конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження О. Ольжича та 90-річчю Української Народної Республіки. Т. 2. – Житомир: М. Косенко, 2007. – С. 29–37.*
8. *Завальнюк К. В. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша "Маруся") / К. В. Завальнюк // Історія міст і сіл Великої Волині: Науковий збірник "Велика Волинь": Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 25. – Ч. 2. / Голов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир: ПП М. Г. Косенко, 2002. – С. 34–37.*
9. *Кордон М. Боротьба за українську владу на Радомисльщині в 1917–1921 рр. / М. Кордон, Г. Цвік // Шляхами творення української державності: за матеріалами регіональної науково-практичної конференції "Боротьба*

- українського народу за державну незалежність в 1917–1921 роках (до 85-річчя Другого Зимового походу)". – Житомир : ПП Євенок О. О., 2006. – С. 77–80.
10. Лісовий П. Отамани Соколовські / П. Лісовий // Шляхами творення української державності : за матеріалами регіональної науково-практичної конференції "Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917–1921 роках (до 85-річчя Другого Зимового походу)". – Житомир : ПП Євенок О. О., 2006. – С. 88–94.
  11. Цвік Г. Трагедія отамана Ю. Мордалевича / Г. Цвік // Шляхами творення української державності : за матеріалами регіональної науково-практичної конференції "Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917–1921 роках (до 85-річчя Другого Зимового походу)". – Житомир : ПП Євенок О. О., 2006. – С. 81–84.
  12. Завальнюк К. В. Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша "Маруся") / К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця : ФОП Данилюк В. Г., 2010. – 88 с.
  13. Малихін Ю. В. Трагедія і слава Базару / Ю. В. Малихін // Місто. – 2003. – 27 листопада.
  14. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни / Ю. Тютюнник. – Харків : Державне видавництво України, 1924. – 110 с.
  15. Державний архів Житомирської області. – Ф. Р-1657. – Оп. 4. – Спр. 88. – Арк. 20.
  16. Яковлев Г. Горіння / Г. Яковлев. – К. : Молодь, 1988. – 192 с.
  17. Москвін П. П. Розгром петлорівського бандитизму на Волині у 1921–1922 роках / П. П. Москвін // До історії боротьби за відбудову народного господарства Волині (1921–1925 рр.). – Житомир : Видання Житомирського державного педагогічного інституту ім. І. Франка, 1961. – С. 97–134.
  18. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, од. зб. 35, 190 арк.
  19. Трудова громада. – 1919. – 21 серпня.
  20. О. Л. Отаман Маруся // Громадянин. – 1919. – 3 вересня.
  21. Коваль Р. М. За волю і честь / Р. М. Коваль. – К. : Діокор, 2005. – 404 с.
  22. Завальнюк О. М. Українська Галицька армія на Волині (серпень–грудень 1919 р.) / О. М. Завальнюк // Велика Волинь : минуле й сучасне : Матеріали Міжнародної наукової краєзнавчої конференції (жовтень 1994 р.). – Хмельницький – Ізяслав – Шепетівка. – Б. м., б. р. – С. 150–153.
  23. Жива історія Житомира. Історичний альманах. Вип.1. / Упорядники : М. Гоманюк, О. Гуцалюк, Ю. Малихін. – Житомир : Фонд Заславського, 2010. – 116 с.
  24. Енциклопедія українознавства. Т. 8. – Львів, 2000.
  25. Савченко В. Атамани казачього войска / В. Савченко. – М. : Яуза, Ексмо, 2006. – 416 с. – (Казачья слава).

SUMMARY

In this researches the versions of participating insurrectional detachments by Solomytsky and Marusya (Oleksandra) Sokolovska in "Lyubarska Tragedy" are analysed.

Key words: *"Lyubarska Tragedy", insurrectional movement, the Second winter campaign, Polonsky district, Radomyshl'sky district.*

АННОТАЦІЯ

В исследовании анализируются версии причастности к "Любарской трагедии" повстанческих отрядов Соломинского и Маруси (Александры) Соколовской.

Ключевые слова: *"Любарская трагедия", повстанческое движение, Второй зимний поход, Полонский уезд, Радомишльский уезд.*